

УДК: 74.261.7

Марчук О. О., к.пед.н., доцент (Міжнародний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ШЕВЧЕНКОВОЇ ЛІРИКИ

***Анотація.** У статті досліджено проблему формування світогляду учнів початкових класів на прикладі творчості поета-романтика Т. Шевченка, схарактеризовано методи та прийоми, які доцільно використовувати вчителям, проаналізовано зміст маловідомих поетичних творів, що є зрозумілими дітям. На основі аналізу наукової літератури (педагогічного, філософського, великого тлумачного словників) подано значення терміна «світогляд». Дано рекомендації учителям початкових класів щодо використання творчості Т. Шевченка під час формування світогляду школярів у сучасних школах незалежної України.*

***Ключові слова:** формування, світогляд, виховання, поезія, методика.*

***Аннотация.** В статье исследована проблема формирования мировоззрения учащихся начальных классов на примере творчества поэта-романтика Т. Шевченко, охарактеризованы методы и приемы, которые целесообразно использовать учителям, проанализировано содержание малоизвестных поэтических произведений, которые понятны детям. На основе анализа научной литературы (педагогического, философского, большого толкового словарей) подано значение термина «мировоззрение». Даны рекомендации учителям начальных классов по использованию творчества Т. Шевченко при формировании мировоззрения школьников в современных школах независимой Украины.*

***Ключевые слова:** формирование, мировоззрение, воспитание, поэзия, методика.*

***Annotation.** The problem of primary school pupils' world outlook formation by the works of Taras Shevchenko is learned, the methods and techniques that should be used by teachers are described, the content of obscure poetry, which is understandable for small children is analyzed. Using various scientific literature (educational, philosophical, large glossary dictionary) the author presents the term world outlook. Recommendations for primary school teachers about using T. Shevchenko's poems in the schoolchildren world outlook formation in modern independent Ukraine are given.*

***Keywords:** formation, world outlook, education, poetry, technique.*

Одним із основних завдань сучасної освітньої системи України є виховання підростаючого покоління у національно-патріотичному руслі. У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що «...освіта ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності, вона розвивається на основі педагогічної спадщини Київської Русі, доби українського козацтва, світоглядної парадигми Володимира Мономаха, Петра Могили, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Я. Чепіги, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших видатних українських мислителів, її духовним джерелом є висока культура українського народу, його споконвічна мудрість, прагнення жити у процвітаючій Україні» [1]. Важливим засобом національного виховання є формування світогляду школярів на кращих взірцях української літератури, зокрема творчості Т. Шевченка.

Актуальність впровадження рекомендацій щодо вивчення творчості поета в школі зумовлена ще й недостатнім осмисленням педагогами феномена митця. Зокрема, на сайтах інтернет-видань подано таке роз'яснення цієї проблеми: «Як показує аналіз методичних праць та шкільної практики, проблема є гострою й актуальною, учителі відчувають брак порад щодо сучасного прочитання лірики Т. Шевченка, методичні розробки часто хибують на ідеологічну заангажованість, хоча й з протилежним до радянських часів знаком; не завжди враховується психологія сучасного учня, який виріс і сформувався в умовах інформаційного суспільства з новими поглядами на світ і місце людини в світі» [2].

Творчіть Т. Шевченка була об'єктом дослідження багатьох відомих науковців. Так, погляди поета на суспільство і націю вивчали Л. Білецький, П. Зайцев, Ю. Бойко. Тлумачення релігійності Т. Г. Шевченка осмислювали Д. Бучинський, митрополит Іларіон, Р. Задеснянський, І. Стус. Поетику простору в творчості Т. Шевченка розкрито у науковій розвідці О. Боронь.

Особливості методики вивчення лірики Т. Шевченка у навчальних закладах висвітлено у працях Є. Кирилюка, Г. Клочек, А. Мосієнка, Г. Неділька, В. Пахаренка, В. Смілянської. Б. Степанишина, М. Паночка, Г. Токмань.

Дотичними до нашого дослідження є педагогічно-психологічні розвідки про розвиток світогляду підростаючого покоління. Основні завдання та зміст роботи вчителів щодо формування в учнів світоглядних уявлень розкривають науковці Ш. Балавадзе, О. Лушников, М. Нелюбін. Психологічні аспекти цієї проблеми та основні умови, які забезпечують успішне виховання в учнів світоглядних уявлень, понять, ідей, вивчено у працях Л. Божович, Н. Менчинської, Г. Залеського, Т. Мухіної, Ю. Руденко та Т. Тамбовцева.

Метою нашої статті визначено дослідження підходів до формування світогляду учнів початкової школи засобами Шевченкової лірики та

розроблення рекомендацій щодо вдосконалення роботи вчителів над упровадженням ідей поета у навчально-виховний процес школи.

Відповідно до визначеної мети в статті вирішено такі завдання:

- дослідження основних мотивів лірики Т. Шевченка;
- проведення аналізу методів і прийомів роботи з учнями початкових класів в ході вивчення поезії Кобзаря;
- розроблення рекомендацій учителям щодо використання творчості Т. Шевченка для формування світогляду школярів.

Вихідним для нашого дослідження є поняття світогляду. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» С. Гончаренка наведено таке визначення світогляду: «форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає й сприймає своє місце і призначення в ньому» [3, с. 216]. У цьому виданні пояснено, що формування світогляду людини детерміноване опануванням нею здобутків духовної культури суспільства, панівних у державі моральних, етичних та політичних, релігійних переконань. У «Великому тлумачному словнику» так пояснено зміст терміна «світогляд»: «система поглядів на життя, природу і суспільство» [4, с. 1109]. У філософському словнику зазначає, що термін «світогляд» означає «сукупність узагальнених уявлень про дійсність, переконань та ідеалів, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне і теоретичне ставлення людини до світу, її спосіб сприймання, осмислення і оцінки навколишньої дійсності і самої себе як конкретної історичного суб'єкта пізнання і практики» [5, с. 462]. Близьким за значенням до цього терміна є слова «світобачення», «кругозір», «самосвідомість».

На основі аналізу наведених трактувань наведемо власне бачення змістового наповнення цього терміна. Світогляд – це система поглядів людини на життєдіяльність суспільства, осмислення себе в умовах певної історичної епохи, вираження своїх почуттів, застосування набутих навиків та умінь до конкретних життєвих ситуацій.

Основним засобом формування світогляду людини є виховання. У педагогічній науці виділяють окремі види виховання, які формують світогляд молодого покоління. У ході цього дослідження ми проаналізуємо можливості здійснення національного, морального та естетичного виховання школярів початкових класів засобами Шевченкового слова.

Традиційне опрацювання творів Т. Шевченка на уроках читання у початковій школі зводиться до читання уривків «Сонце заходить, гори чорніють...», «Садок вишневий коло хати...», «Зацвіла в долині червона калина...», «Тече вода...». Зазначимо, що у букварі для першого класу за редакцією М. Вашуленка та Н. Скрипченка подано невелике повідомлення про поета та вміщено поетичні рядки «Світає, край неба палає...» і «Не цурайтесь того слова». У підручнику для першого класу загальноосвітніх

навчальних закладів Д. Захарійчука та В. Науменко вміщено лише чотири рядки поезії Т. Шевченка («І барвінком, і ругою...»).

Після опрацювання «Букваря» сьогоднішні школярі починають читати читанку, в якій автор у розділі «Слухайте, читайте, уявляйте» помістив невелике повідомлення про життя Кобзаря. Першокласникам запропоновано такий текст: «*Тарас Григорович Шевченко – видатний український поет. Народився в селі Моринцях в селянській родині. Ще малим хлопчиком почав писати й малювати*» [6, с. 23]. Для кращого розуміння постаті митця учням пропонують прочитати невелике оповідання Д. Красицького «Малий маляр», яке розповідає про нестримне прагнення майбутнього поета до малювання. Зазначимо, що у читанці подано тлумачення маловідомих школярам лексем «ряднина», «лоза», «перекотиполе». Після тексту наведено запитання, спрямовані на розвиток уяви школярів (Яким ви уявили малого Тараса? Чому текст має такий заголовок?). У «Читанці» вміщено чотирьохрядковий уривок поезії Кобзаря:

Вітер в гаї нагинає

Лозу і тополю,

Лама дуба, котить полем

Перекотиполе [6, с. 10].

Звичайно, поданих у цій читанці відомостей та текстів недостатньо для першого ознайомлення із величию поета, відтак осмислювати феномен Кобзаря вчителям доводиться під час занять із позакласної роботи.

У контексті цього дослідження пропонуємо учителям зачитати учням інші твори поета, що сприятиме розвитку у них національно-патріотичних почуттів та збагаченню відомостей про історичне минуле України. Вважаємо за необхідне розглянути уривки із таких поезій Т. Шевченка: «Перебендя» (перша строфа), «Іван Підкова» (перша строфа), «Тарасова ніч» (перша строфа і 6 рядків другої). Важливим доповненням до вивчення героїчної лірики Т. Шевченка можуть слугувати уривки вірша «З передсвіта до вечора», у якому висвітлено похід Ігоря на половців.

Читання патріотичної лірики потребує належної підготовки вчителя до уроку. Передусім, необхідно пояснити дітям значення певних лексем. Педагоги повинні розповісти, що таке кобза, лірник, перебендя, гетьман, сіромаха, орда, ляхи, байрак, жупан. Під час читання цієї поезії на уроках української мови учні можуть записати ці слова, опрацювати їхнє значення за тлумачними словниками. Рекомендуємо вчителям продемонструвати малюнки, що теж допомогло б учням зрозуміти значення цих слів. Для розширення кругозору школярів доречно запропонувати завдання підготувати із дитячих енциклопедій та словників повідомлення про козаків, гетьманів, орду. Починаючи вивчати твори Т. Шевченка, вчителю слід повідомити про постать самого Кобзаря та акцентувати увагу школярів на його патріотичних почуттях.

Виховання любові до ближнього, співчуття до сиріт, знедолених удів, бідних – центральні мотиви лірики Т. Шевченка, на яких повинен бути зроблено акцент у початкових класах. Особливо показовими у цьому аспекті є поезії «Ми вкупочці колись росли», «На Великдень», «А. О. Козачковському» (перші 14 рядків), «І золотої, і дорогої». Вивчення цих поезій допоможе учням зрозуміти, що таке добро та як слід допомагати нужденним.

Поезія Т. Шевченка своєю величиною здатна формувати естетичні почуття в учнів. Унаслідок аналізу «Кобзаря» стає очевидним, що віршів, в яких описано красу української землі, в поета є велика кількість. Тому пропонуємо вчителям на уроках використовувати такі рядки із його поеми «На вічну пам'ять Котляревському»:

*Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині –
Пішла дібровою луна [7, с. 10].*

Неповторну красу літнього ранку можна передати учням поетичними рядками із поеми Т. Шевченка «Сон»:

*...Дивлюся – аж світає,
Край неба палає
Соловейко в темній гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють [7, с. 159].*

Зрозумілим для дітей молодшого шкільного віку буде також уривок із поеми Т. Шевченка «Марія», де описано селянську ідилію:

*Коло хатини
Коза пасеться; а дитина
І невеличке козеня
У сінях граються. А мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо попід тином...[7, с. 435].*

Формуючи естетичний смак учнів на уроках природознавства та образотворчого мистецтва, учителям можна цитувати поезію «Над Дніпровією сагою», «Тече вода з-під явора», «І досі сниться...», «Вітер з гаєм розмовляє...». До того ж, учням доречно запропонувати намалювати малюнки за прочитаними поезіями, підготувати плакати та газети.

Вважаємо за необхідне запропонувати учителям початкової школи використовувати на заняттях такі крилаті вислови Т. Шевченка:

1. *Апостол правди і науки.*
2. *Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!*
3. *Бо хто матір забуває, того Бог карає.*
4. *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля.*
5. *Наша дума, наша пісня не вмре, не загине.*
6. *І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь.*
7. *Кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна.*
8. *Нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим...*
9. *У всякого своя доля і свій шлях широкий.*
10. *Нема на світі України, немає другого Дніпра.*

Отже, з проведеного дослідження можна зробити висновок, що формування світогляду учнів початкових класів крізь призму Шевченкової лірики сприяє вихованню у них почуття патріотизму, усвідомлення свого місця у суспільстві, розвитку моральних якостей та естетичних смаків. Вивчення його творчості не можна обмежувати лише уроками читання. Тому рекомендуємо вчителям комплексно осмислювати феномен Шевченкової лірики під час вивчення письма, природознавства, образотворчого мистецтва, курсу «Я і Україна», музики; використовувати різноманітні форми і прийоми навчання, новітні нетрадиційні форми уроку (урок-подорож, урок-сповідь, урок-виставка, урок-свято); систематично проводити Шевченківське читання, поетичні години, виховні та позакласні заходи; опрацьовувати маловідомі твори Кобзаря; на заняттях використовувати енциклопедичну літературу.

Ознайомлення учнів початкової ланки навчання із Шевченковою лірикою допомагає розширенню їхнього кругозору, прищеплює любов і повагу до кращих надбань людства в галузі літератури та культури, забезпечує виховання вищих Шевченкових ідеалів – Правди, Волі, Краси.

1. Національна доктрина розвитку освіти. – Дата використання – 23.02.2014. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main. 2. Вивчення творчості Т. Шевченка періоду «трех літ». 9 клас. Дата використання – 23.02.2014. – Режим доступу: shkola.ostriv.in.ua/publication/code 3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-уклад. Бусел В. Т.]. – К.: Ірпінь, 2004. – 1440 с. 5. Шинкарук В. Філософський словник / В. Шинкарук. – К., 1973. – 599 с. 6. Науменко В. О. Читанка. 1 клас. / В. Науменко. – К, 2012. – 96 с. 7. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К., 1996. – 492 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.